

Birinci Dünya Savaşı'nın İslâm Dünyası'na Etkileri

Yüksel Nizamoğlu

Yrd. Doç. Dr. Turgut Özal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Birinci Dünya Savaşı İslâm dünyasında köklü değişikliklere neden olmuş ve Ortadoğu'da galip devletlerin yönetimi altında manda yönetimleri ortaya çıkmıştır. Dünyadaki bütün Müslümanlar için önemli bir konuma sahip olan Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve Anadolu'nun işgale uğraması, İslâm dünyasında büyük bir hayal kırıklığının yaşanmasına neden olmuştur. Ortadoğu haritası yeniden çizilirken İngilizlerin yönlendirmesi çerçevesinde milliyetçilik asıl belirleyici olmuş ve yeni devletler bu doğrultuda ortaya çıkmıştır. Bu yönleriyle Birinci Dünya Savaşı, İslâm Dünyası'nun günümüzde yaşadığı birçok problemin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte Müslümanların nasıl etkilendikleri ve bu sürecin daha sonra ortaya çıkan problemlere nasıl temel oluşturduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, 1. Dünya Savaşı, İslâm dünyası, Ortadoğu.

Giriş

İslâm dünyası kavramı üzerine

İslâm dünyası kavramı ele alındığında sınırları belirli ve belli ülkelerden oluşan bir tanımlama yapmak mümkün gözükmemektedir. Özel-

Meşrutiyet döneminin en önemli dergilerinden Sebillürreşad dergisinin hemen her sayısında "Âlem-i İslâm" başlığı ile bir bölüm yer almış ve bu bölümde Hindistan, Mısır, Afganistan, Girit ve Rusya'da yaşayan Müslümanlarla ilgili konular gündeme getirilmiştir.

likle günümüzün küreselleşen dünyasında ve dünyanın hemen her yerine dağılmış Müslüman nüfusu düşündüğümüzde bu tanım daha da zor hale gelmektedir. Nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ve yönetimin Müslümanların elinde olduğu ülkeler bile bu kapsama alındığında İslâm ülkesi veya İslâm devleti kavramının çok da mantıklı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Müslümanların nüfusun çok az bir kısmını oluşturduğu ülkeleri böyle bir tasnifin dışında bıraktığımızda, bu sefer de karşımıza milyonlarca Müslüman'ın yaşadığı, ama yönetimde Müslümanların etkili olmadığı Rusya ve Almanya gibi ülkeler çıkmaktadır. Burada ele alınması gereken bir konu da İslâm ülkesi şeklinde bir sınıflandırmaya dâhil edilen ülkelerin özellikle uluslararası problemlerin çözümünde nasıl hareket ettiklerinin ve birbirleriyle ne ölçüde işbirliği içinde olduklarının ortaya konulmasıdır. Bu yönden yapılacak bir değerlendirmenin de net bir tanımlamada ölçü olamayacağı görülmektedir.

1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında Mescid-i Aksa'nın saldırıya uğraması üzerine kurulan İslâm Konferansı Teşkilatı verileri incelendiğinde elli yedi ülkenin üye olarak yer aldığı, aralarında Tayland ve Rusya'nın da bulunduğu beş ülkenin gözlemci statüsünde bulunduğu görülmektedir.¹ İslâm fihkî yönüyle kullanılan "Dârülislâm" ve "Dârülharp" tanımlarını bugün kolayca yapmak mümkün değildir.² Geçmişte "Dârülharp" olarak tanımlanmış coğrafyada bugün milyonlarca Müslüman yaşamakta, "Dârülislâm" şeklinde isimlendirilen yerlerde de homojen bir yapı olmadığı gibi, siyasî yönden farklılıklar görülmekte ve hatta bazı yerler işgal altında bulunmaktadır.³

2. Meşrutiyet döneminin en önemli dergilerinden Sebillürreşad dergisinin hemen her sayısında "Âlem-i İslâm" başlığı ile bir bölüm yer almış ve bu bölümde Hindistan, Mısır, Afganistan, Girit ve Rusya'da yaşayan Müslümanlarla ilgili konular gündeme getirilmiştir.⁴ Aynı dönemde yayınlanan İslâm mecmuasında da "İslâm Havadisî" başlığı ile Sebillürreşad'a ilave olarak Fas, İran, Cava, Trablusgarp, Merakeş gibi yerler de ele alınmış; hatta çok az Müslümanın yaşadığı Avustralya bile aynı kapsamda değerlendirilmiştir.⁵

Bütün bunlar sınırları net bir İslâm dünyası tanımlamanın ne kadar zor olduğunun bir göstergesidir. Bu çerçevede Kadir Albayrak'ın tercih ettiği üzere birincisi kültürel özellikler, ikincisi de siyasî mensubiyet ve

1. http://www.oic-oci.org/oicv2/page/?p_id=181&tp_ref=60&dan=fr, <http://www.oic-oci.org/oicv2/states/> (22.10.2015).

2. Ahmet Özel, "Dârülislâm", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayinevi, 1993, C. 8, S. 541-543; Ahmet Özel, "Dârülharp", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayinevi, 1993, C. 8, S. 536-537.

3. Kadir Albayrak, "İslâm Dünyasında Diyalog Grupları ve Kurumları", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 18, S. 1, 2009, s.2.

4. Yüksel Nizamoğlu, "Sırat-ı Müstakim/Sebillürreşad Mecmuasında Rusya Müslümanları", VIII. Atatürk Kongresi Bildirileri, Gence-Azerbaycan, 2015.

5. <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php> (23.10.2015).

coğrafi durum⁶ dikkate alınarak bir tanımlama yapılabilse de kesin sınırlar belirlemek yine çok zordur. Nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ülkenin İslâm dünyasına dâhil edilmesi gerektiği düşünülse bile, örneğin yüz milyondan fazla Müslüman'ın yaşadığı Hindistan'ın bu kapsamda nasıl değerlendirileceği bir tartışma konusudur.

Burada devlet merkezli bir yaklaşım yerine, Müslüman bireyleri merkeze alan bir yaklaşım daha doğru olabilir. Böylece kendisini "Müslüman" olarak tanımlayan her birey, bu şekilde tamamen reel olmasa da kendisini böyle bir dünyaya ait hissediyorsa bu sanal dünyanın içinde yer alacak ve sınırlara bağlı olmayan bir dünya kavramı öne çıkacaktır. Böyle bir yaklaşımın Bediüzzaman'ın İslâm dünyası yaklaşımına daha uygun olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Bediüzzaman eserlerinde Müslümanlığı ve İttihad-ı İslâm'ı bir ülke ve bölge ile sınırlandırmamış ve tanımlamalarında sürekli olarak (o dönem için) üç yüz elli milyon ferdi bulunan Müslüman dünyadan söz etmiştir. Hatta "Kâlû Bela'dan itibaren dâhil olan bütün müminler" buna dâhildir.⁷

Biz çalışmamızda tanımı tam olarak yapılamayan İslâm dünyası kavramını dünyanın neresinde olursa olsun "Müslümanlık" aidiyeti hissedilen bütün bireyler üzerinden ele almayı ve Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerini bu şekilde değerlendirmeyi daha uygun bulduk. Çalışmamızda bugünkü İslâm ülkelerini de dikkate almakla beraber, aynı zamanda savaşın nerede yaşarsa yaşasın Müslümanların hayatını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalıştık.

1. Birinci Dünya Savaşı ve Müslümanlar

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında Osmanlı Devleti Balkan topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmiş ve Avrupa topraklarından elinde sadece Doğu Trakya ve İstanbul kalmıştı. Artık Osmanlı Devleti, nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkler ve Arapların oluşturduğu bir Ortadoğu devletine dönüşmüştü. Aynı dönemde nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu iki bağımsız devlet vardı: Osmanlı Devleti ve İran.

Savaşla birlikte Osmanlı Devleti Müslümanlardan öncelikle şu talepleri öne çıkarmıştı. Kendi hâkimiyetinde yaşayan Araplar, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalı ve özellikle "cihad" fetvasının gereğini yerine getirmeliydi. Bu beklenti seferberliğin ilanından itibaren kendini göstermiş, ancak önceki dönemlerdeki hassasiyetlere dikkat edilerek Mekke ve Medine'nin yer aldığı Hicaz, seferberliğe dâhil edilmemişti.⁸

6. Albayrak, a.g.m., s. 2.

7. Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat*, s. 310, 427; İlhan Cevheri, "Arap Baharı Ekseninde İttihad-ı İslâm ve AB İlişkileri", *Köprü*, S. 131, Yaz 2015, s. 60.

8. Hicaz, Yemen ve Asir'de seferberlik ilan edilmemiş olduğundan, oralarda bulunan mükelleflerin celbine lüzum görülmediği bildirilmiştir. BOA, DH. SYS, 123/13, 01/Za/1332.

Nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ülkenin İslâm dünyasına dâhil edilmesi gerektiği düşünülse bile, örneğin yüz milyondan fazla Müslüman'ın yaşadığı Hindistan'ın bu kapsamda nasıl değerlendirileceği bir tartışma konusudur.

Osmanlı Devleti çıkarılan cihad fetvası ile bütün Müslümanlara savaşa iştirak etmeleri için çağrıda bulundu. Bu çağrının karşılık bulup bulmaması dönemin şartları ve Müslüman topluluklarının düşünce yapıları, ekonomik ve sosyal durumlarıyla doğrudan ilgiliydi.

Osmanlı Devleti'nin ikinci beklentisi toprakları dışında yer alan Müslüman topluluklarla ilgiliydi ve yine cihada bir şekilde destek vermeleri şeklindeydi. Özellikle en yakın coğrafyada yer alan Mısır ve yine yakın zamanda kaybedilen Trablusgarp bizzat işgalci devletler olan İngiltere ve İtalya'ya karşı isyan edebilir ve böylece Osmanlı cephelerini rahatlatılabirdi. Aynı durum Rus egemenliği altında bulunan Türk topluluklarının yaşadığı Kırım, Azerbaycan, Kazan ve Türkistan bölgeleri için de geçerliydi. Bu bölgelerde Ruslara karşı çıkacak isyanlar, Osmanlı Devleti'nin Kafkas cephesinde serbestçe hareketine zemin hazırlayabilirdi. En büyük hedeflerden birisini de Hindistan Müslümanları oluşturmaktaydı. Burada çıkacak bir ayaklanma İngiltere'yi çok zor duruma düşürebilirdi. Osmanlı Devleti çıkarılan cihad fetvası ile bütün Müslümanlara savaşa iştirak etmeleri için çağrıda bulundu. Bu çağrının karşılık bulup bulmaması dönemin şartları ve Müslüman topluluklarının düşünce yapıları, ekonomik ve sosyal durumlarıyla doğrudan ilgiliydi.

11 Kasım 1914 tarihli "cihad fetvası"nın içeriğine baktığımızda sadece Osmanlı sınırları içinde yaşayan Müslümanlara hitap edilmediği, "cemî Müsliminin cihada müsereât (teşebbüs) eylemeleri" ifadesinin yer aldığı, hatta İtilaf devletleri egemenliği altındaki Müslümanların Osmanlı askerlerine karşı savaşmalarının haram olduğunun ifade edildiği görülmektedir.⁹

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte Osmanlı ordusu çok çeşitli cephelerde savaşmıştır. Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki askere alma usulüdür. Osmanlı ordusu askere almada bugünkü gibi merkezi bir askere alma şekli uygulamıyor, her kolordunun kendi bölgesinden asker toplaması şeklinde bir sistem yürütülüyordu. Bu durum mevcut olan on üç kolordunun bulunduğu yerden asker almasını sağlaması yönüyle ulaşım imkânları açısından kolaylık getiriyordu.¹⁰ Ancak burada şunu da belirtmemiz gerekir. Silahaltına alınan askerler kendi bölgeleri dışındaki cephelere de gönderilmiştir. Savaş devam ettiği sürece ihtiyaçlara göre kolordular bünyesindeki tümen, alay, tabur ve bölük seviyesinde sevkiyatlar yapılmış ve askerler çok farklı cephelerde savaşa iştirak etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin savaşın başlaması ile birlikte özellikle Hicaz'da çıkacak bir isyandan endişe ettiği çok açık bir şekilde görülmektedir.

9. Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2013, C. 1, s. 92-94. Cemal Kutay ve ondan naklen Necmettin Şahiner, Bediüzzaman'ın cihad fetvasını hazırlayan heyette olduğunu belirtmişse de o tarihte Said Nursi'nin İstanbul'da olmadığı anlaşılmaktadır. Necmettin Şahiner, Bilinmeyen Tarafıyla Bediüzzaman Said Nursi, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1978, s. 148 (Cemal Kutay, Tarih Sohbetleri, C. 5, s. 207). Ayrıca dönemin şeyhülislâmı Ürgüplü Hayri Efendi'nin günlüklerinde de fetvayı hazırlayanlar içinde Bediüzzaman'ın ismi yer almamaktadır. Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (Yay. Haz. Suat Hayri Ürgüplü), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 362-363. 10. Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, C. 10, Ekler kısmı, Kolorduların Asker Alma Bölgeleri.

Özellikle İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi politikaları Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i rahatsız etmiş ve dönemin Hicaz Fırkası Kumandanı ve Vali Vekili Vehip Bey'le mücadeleye girişmiştir. Yine Şerif Hüseyin ve bazı Bedevi kabileleri (Urban) Hicaz demiryolunun Medine'den Mekke'ye ulaşmasını engellemek istemişler ve çeşitli tahriklerle küçük isyanlar çıkarmışlardır. Vehip Bey bu sırada Hüseyin'den kurtulmayı teklif etmişse de İstanbul'un savaşın çıkması ile birlikte yeni bir düşman oluşturmama stratejisiyle herhangi bir adım atılmamıştır. Mekke Emiri savaşın başında niyetini açığa vurmak yerine, Vehip Bey'le birlikte Hicaz'ın birlikte savunulacağına dair bir protokol hazırlayarak valilik vasıtasıyla İstanbul'a göndermiştir.¹¹ Necid bölgesine hâkim olan İbn-i Suud'u da kaybetmek istemeyen Babıali, Suud ailesinin de desteğini almaya çalışmış ve bununla ilgili yazışmalar yapmıştır. Yine bölgenin önemli liderlerinden Hâil merkez olmak üzere Cebelîşemmer bölgesine hâkim bulunan Reşidilerin ve onların başındaki İbn-i Reşid'in desteğini almaya çalışmıştır.¹²

İbn-i Suud ve Şerif Hüseyin'den emin olmayan İttihat ve Terakki Hükümeti, desteğin devam etmesi amacıyla iki önemli faaliyette bulunmuştur. Bunlardan birincisi Enver Paşa'nın yaptığı seyahattir. Savaş esnasında hemen her cepheyi ziyaret eden Enver Paşa; Halep, Cebel-i Lübnan, Şam, Kudüs ve Medine'ye gelerek yerel yöneticiler, önde gelen aşiret liderleri, tarikat şeyhleri ve ulema ile görüşmeler yapmıştır. 1916 yılının Ocak ayında başlayan bu gezide Enver Paşa'yı karşılayan şehirlerin önde gelenleri çok mübalağalı ifadelerle Paşa'ya iltifat etmiş; şairler, ona ithaf edilen kasideleri okumuştur. Beyrut'ta yayınlanan "El-Belâğ" gazetesi manşetinde "Bugün Beyrutlular Osmanlı Devleti'nin en büyük askerî dehasını karşılıyor" başlığını kullanmış; Enver Paşa için "İslâm milletinin lideri, insanların üzerinden zulmü ve sömürüyü kaldıran büyük devlet adamı" gibi değerlendirmelerde bulunmuştur. Yine şehrin diğer önemli gazetesi "İkbal" ise "Devletin Keskin Kılıcı, Gökteki Dolunayın Parlak Siması" ifadelerini tercih etmiştir. Ancak Paşa Medine'ye kadar geldiği halde Mekke Şerifi Hüseyin özürlerini bildirerek kendisini karşılamaya gelmemiştir.¹³

Arapların desteğini almaya yönelik ikinci önemli faaliyet ise Mehmet Akif'in Hicaz seyahatidir. Akif, Teşkilat-ı Mahsusa tarafından verildiği anlaşılan görevle Hicaz'a gitmiş, Medine ziyaretinden sonra Şeyh Şerif El Tunusi ile birlikte İbn-i Reşid aşiretleriyle görüşmek üzere Necid'e

11. Yüksel Nizamoglu, *Kabramanlıktan Sürgüne Vehip Paşa*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2013, s. 104-123. Hüseyin'i karşısına almak istemeyen Hükümet, Medine-Mekke demiryolu projesinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.

12. Madawi al Rasheed, "Reşidiler", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV, 2008, C. 35, s. 19; Zekeriya Kurşun, "Suudiler", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV, C. 37, s. 584-587.

13. Kürt Muhammed Ali, *Enver Paşa'nın Ortadoğu Seyahati*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2007. Eserde Enver ve Cemal Paşaları karşılama merasimlerde okunan kasidelere ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

İbn-i Suud ve Şerif Hüseyin'den emin olmayan İttihat ve Terakki Hükümeti, desteğin devam etmesi amacıyla iki önemli faaliyette bulunmuştur.

Osmanlı
Devleti'nin
amaçlarından
birisini cihad
fetvasının bütün
Müslümanlara
ulaştırılmasıydı.
Bunun için çeşitli
yollar denendi.
Özellikle hac
için dünyanın
çeşitli yerlerinden
Mekke'ye
gelen hacılara
bu fetvanın
dağıtılması ve
onlar vasıtasıyla
ulaştırılması
büyük bir önem
taşıyordu.

kadar yolculuğuna devam etmiştir. 1915 yılı Mayıs ayında Hicaz'a ulaşan Akif, Medine'de Vehhabi önde gelenleriyle diyalog kurmaya ve onların desteklerini almaya çalışmıştır. Necid'de İbn-i Reşid'le görüşerek Sultan Mehmet Reşat'ın gönderdiği hediyeleri takdim etmiştir. İbn-i Reşid Hâil'deki görüşmede kendisinden silah ve cephane talebinde bulunmuştur. 14 M. Akif'in Balkan Savaşı sonrasında İttihatçıları Hakkın Sesleri'nde "üç beyinsiz kafa" şeklinde suçlamasına rağmen yine de kendisine ihtiyaç duyulduğunda İttihatçıların isteğiyle bu şekilde çalışmalarda bulunması dikkat çekmektedir.¹⁵

Osmanlı Devleti için Arapların desteğinin devam etmesi çok önemliydi. Ancak bütün gayretlere rağmen milliyetçilik fikirlerinin de etkisiyle Arapların yavaş yavaş bir ayrılık gayreti içinde olduğu anlaşılıyordu. Araplar çeşitli yayınlarla bu isteklerini açığa vurmakta ise de, henüz büyük bir isyan organize edecek bir seviyeye gelememişlerdi. Bunda önemli bir etken de İngilizlerin henüz Şerif Hüseyin'i devreye sokma noktasında tam bir karar verememeleriydi.

Osmanlı Devleti'nin amaçlarından birisi cihad fetvasının bütün Müslümanlara ulaştırılmasıydı. Bunun için çeşitli yollar denendi. Özellikle hac için dünyanın çeşitli yerlerinden Mekke'ye gelen hacılara bu fetvanın dağıtılması ve onlar vasıtasıyla ulaştırılması büyük bir önem taşıyordu. Nitekim Vali Vekili Vehip Bey (Paşa-Kaçı) bunu çok önemli görmekte ve cihad broşürlerini hacılara ulaştırmak için gayret sarf etmekte, çalışmalarını Hükûmete sürekli olarak bildirmekteydi. Vehip Bey Sudan'a görevliler göndererek buralarda İngilizlere karşı isyan çıkarma çabasıındaydı. Cihad fetvasının Hindistan'a kadar ulaşması sonrasında İngilizler "Harameyn ile Bilad-ı Mukaddese ve Cidde'nin her türlü taarruzdan masun kalacağını" ilan etmişlerdi.¹⁶

Osmanlı Devleti'nin Müslümanlara yönelik diğer çabası Kanal Harekâtı olmuştur. Bu harekâtla İngilizleri burada tutmak amacının yanında Mısır'da çıkacak bir isyanla İngilizlerin oyalanması amaçlanmıştır. Cemal Paşa hatıratında "Arap ve Türk unsurlarından mürekkep olan orduda en derin bir kardeşlik hissi hâkim oluyor ve herkes diğerinin yükünü hafifletmek için kendisini feda etmekten çekinmiyordu. Arapların büyük kısmının Hilafet makamına karşı en derin hislerle bağlı olduklarına bu Birinci Kanal Seferi en ulvi bir misaldir. Kâmilan Araplardan

14. Feridun Kandemir, *Fabreddin Paşa'nın Medine Müdafası*, Yağmur yayınları, İstanbul 2013, s. 285-286, Yaşar Semiz, "1. Dünya Savaşı'nda Mehmet Akif", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Dergisi, s. 256-258, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s5/14.pdf> (17.4.2014), M. Orhan Okay, M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", İslâm Ansiklopedisi, TDV, C. 28, s. 433. Bu seyahat için ayrıca Cemal Kutay, Necid Çöllerinde Mehmet Akif, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

15. Mehmet Akif Ersoy, *Safabat*, İnkılap Kitabevi, 1985, s. 203. Bu şiir Balkan Harbi'nin devam ettiği sırada 21 Şubat 1328 tarihinde kaleme alınmıştır.

16. ATASE, BDHK, K. 164, D. 719, F. 6, 12; D. 719, F. 18, 31.

terekküp eden 25. Fırka ile bütün menzil teşkilatı vazifelerini cidden cansiperane ifa ettiler” demektedir. “Al bayrak Kahire üzerinde yükselsin!” nidalarıyla başlayan harekâta ilerleyiş sırasında herkes büyük bir ümitle doluydu. Kanal geçilecek, karşı sahile yerleşilecek ve bu sırada Mısırlı vatanseverler isyan ederek İngilizleri arkadan vuracaklardı.¹⁷ Ancak yapılan iki Kanal harekâtı da amacına ulaşmamıştır. İngilizler ise Mısır’ın İskenderiye şehrini ve limanını üs olarak kullanmışlar, sömürgelerinden getirdikleri askerlerine burada eğitim verdikten sonra cephelere göndermişlerdir. Buna rağmen Mısır’ın entelektüel kesimi Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti’ne karşı isyan ettiğinde isyana destek vermemiş ve Hüseyin’i “İngiliz kuklası” olarak değerlendirerek küçümsemişlerdir. Mısır Hidivi Hüseyin Kâmil, Hüseyin’e destek vermek amacıyla Arabistan’a asker göndermek istemiş, ancak hem İngilizlerin, hem de Mısır’daki muhaliflerin tepkisiyle karşılaşmıştı. Mısır’da savaş esnasında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yoğun bir propaganda savaşı da yaşanmıştır.¹⁸

Osmanlı Devleti’nin ulaşabileceği yerlerden birisi de Afganistan’dı. Ancak burada İngilizlerin daha savaşın başında Emir Habibullah Han’a bağımsızlık vaadi karşılığında tarafsızlığını ilan etmesini istemesi sayesinde, Afganistan’a gönderilen Alman ve Osmanlı heyetlerinin girişimleri başarısız olmuştur. Elbette Osmanlı Devleti’nin en önemli amaçlarından birisi çok uzak bir coğrafya olsa da Hindistan’dı. Yaklaşık 60 milyon Müslüman’ın yaşadığı bu topraklarda çıkacak büyük bir isyan İngilizleri çok zor duruma düşürebilirdi. İngilizler bundan dolayı savaşın sonuna kadar Osmanlı Devleti’ne karşı her hareketlerinde Hint Müslümanlarının tepkilerini dikkate alarak hareket ettiler.¹⁹

Osmanlı Devleti’nin en azından İtilaf devletlerini oyalamak açısından önemli hedeflerinden birisini Kuzey Afrika oluşturmuştur. 1911-1912 yıllarında İtalya ile yapılan savaş sonrası Ouchy Antlaşması ile İtalya’ya bırakılan Trablusgarp, bu yerlerin başında gelmektedir. İtalya’nın henüz İtilaf devletleri tarafında savaşa girmemesine rağmen cihad fetvasının ulaştırılması sonrasında Fizan’da ayaklanma çıkmış ve İtalyan kuvvetleri Misrata’ya çekilmek zorunda kalmışlardır. Harbiye Nazırı Enver Paşa İngilizleri bölgede tutmak amacıyla Afrika’da bir komutanlık oluşturarak başına kardeşi Nuri Bey’i (Paşa-Killigil) tayin etmiştir. Nuri Paşa Kanal Harekâtı’na destek vermek amacıyla 1915’den

Yaklaşık 60 milyon Müslüman’ın yaşadığı bu topraklarda çıkacak büyük bir isyan İngilizleri çok zor duruma düşürebilirdi. İngilizler bundan dolayı savaşın sonuna kadar Osmanlı Devleti’ne karşı her hareketlerinde Hint Müslümanlarının tepkilerini dikkate alarak hareket ettiler.

17. Cemal Paşa, *Hatırat* (Yayına Hazırlayan: Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul, 1996, s. 162-169. Kanal Harekâtı hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. İsmet Üzen, *Osmanlı’nın Çöl Yürüyüşü* (Kanal Seferleri), Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.

18. Sezai Dumluşınar, *Mısır’da Osmanlı İngiliz Mücadelesi* (1914-1918), Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti, Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 135-156; Philip Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, 1993, s. 120; BOA, HR. SYS, 2316/6, 17.7.1916.

19. Burak Çınar, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü*, Gazi Akademik Bakış, Kış 2014, C. 8, S. 15, s. 52.

Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında önemli hedefleri arasında Hindistan Müslümanları da yer almıştır. Savaş esnasında Hindistan Müslümanları bağımsızlık hedeflerine ulaşmak amacıyla hareket etmiş, Osmanlı Devleti bu amaçla Hindistan'da çıkacak bir ayaklanmanın kendisini rahatlatacağını düşünmüştür.

1917'ye kadar Mısır'ın batı sınırında yerel güçlerin desteğiyle İngilizlere karşı mücadele etmiş, İngilizlere yenildikten sonra da İtalyan işgal bölgesine geçerek Misrata merkezli olarak İtalyanlara karşı savaşmıştır. Nuri Paşa'nın emrindeki bu kuvvetler ayrıca bölgenin yerel aşiret kuvvetleriyle birlikte Sudan'da İngilizlerle, Tunus, Cezayir ve Nijer sınırlarında da Fransızlarla mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti 21 Eylül 1916'da Süleyman Baruni'yi vali tayin ederek Trablusgarp'ı topraklarına kattığını açıklamış, ayrıntılı bir yazı göndererek valinin görevlerini de belirtmiştir. Baruni İstanbul'a gönderdiği bir fotoğrafın arkasına şöyle yazmıştı: Düşmanın Trablus'u istilası, bir üzüntü ve yas dönemi açtı. Fotoğrafta görüldüğü üzere mücahitlerden yüzlercesi, aylarca saç ve sakallarını tıraş etmediler. Yine yüzlerce kadın koku sürünmek, yüzük takmak, ziynet altını kullanmak adetlerini bıraktılar. Bu yaslarını, vatanlarının düşmandan kurtarılması ve Ay yıldızlı Bayrağın Trablusgarp burçları üzerinde sallanması zamanına kadar uzatmağa söz verdiler". 1918 yılı Ocak ayında Nuri Paşa'nın İstanbul'a dönmesinden sonra aralarında Şehzade Osman Fuat Efendi'nin de bulunduğu birlikler Mondros Ateşkes Antlaşması'na kadar mücadeleye devam etmiştir.²⁰ Ayrıca Osmanlı Devleti'nin aynı dönemde önemli bir Müslüman nüfusa sahip olan Etyopya (Habeşistan) ve Somali'de de Etiyopya Başkonsolosu Mazhar Bey vasıtasıyla İngilizlere karşı faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.²¹

Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında önemli hedefleri arasında Hindistan Müslümanları da yer almıştır. Savaş esnasında Hindistan Müslümanları bağımsızlık hedeflerine ulaşmak amacıyla hareket etmiş, Osmanlı Devleti bu amaçla Hindistan'da çıkacak bir ayaklanmanın kendisini rahatlatacağını düşünmüştür. Bir yandan İstanbul'da Hindistan'ın bağımsızlığını savunan cemiyetler kurulduğu gibi, diğer taraftan İran, Afganistan ve Hindistan'da İngilizlere karşı isyan çıkarmak üzere Hamidiye Kahramanı Rauf Bey (Orbay) başkanlığında "Rauf Bey Müfrezesi" kurulmuştur. İran'da "Sünni-Şii" dengesi gözetilmiş, özellikle İngilizlerin aleyhte propagandalarına karşı her türlü harekette "İranda ki vaziyetin hususiyet ve nâzikânesi" dikkate alınmıştır. Asker ve sivillerden oluşan bu müfrezeye bir yıldan fazla faaliyet göstermişse de istihbarat tecrübesinin olmaması, ulaşım güçlüğü, İngilizlerin bu kişileri daha baştan tespit etmesi ve yaşanan Tür-Alman çekişmesinden dolayı

20Nejdet Sarıköse, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil), Tarihin Peşinde, 2011, S. 6, s. 253-254; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1978, C. VI, s. 684-687; Ahmet Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 107-131. Cermal Kutay Bedüzzaman'ın, cihad fetvasını ulaştırmak üzere Şehzade Osman Fuat Efendi ile birlikte Teşkilat-ı Mahsusa'nın organizasyonuyla Trablusgarp'a giden kişiler arasında olduğunu iddia etmektedir. Necmettin Şahiner, a.g.c., s. 153 (Cermal Kutay, Tarih Sohbetleri, C. 2, s. 459-460). Ancak bu bilgi Tetik ve Stoddard'da yer almamaktadır.

21. Kenan Tepedelen, "Birinci Dünya Savaşı'nın Unutulmuş Bir Diplomatik Cephesi: Etiyopya, Belleten, Ağustos 2007, S. 261, s. 745-757.

başarılı olamamıştır. İngilizler ise daha savaşın başında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne destek vermesini engellemek için etkili yayın organlarını kapatmışlar, Mevlana Muhammed Ali ve Ebul Kelam Azad gibi önde gelen aydınları tutuklamışlardır. Müslümanların tepkisinin önüne geçmek için kutsal beldeler için garanti vermişler, bazı âlimlerden baskı ile Osmanlı Devleti aleyhinde fetva almışlardır. Afgan Emiri Habibullah Han ise Türk ajanlara göz yumsa da yukarıda belirttiğimiz üzere İngilizlere verdiği tarafsızlık sözünden ayrılmamıştır. Emir destek talebine şöyle cevap veriyordu: "Bütün Avrupa devletlerinin dâhil olduğu bu büyük muharebede henüz bir netice görülemiyor. Ben de fırsat bekliyorum. Bu fırsatın çıkacağını kuvvetle ümit ediyorum. İcap eden hazırlıkları yapıyorum. Elbette zamanı geldiğinde İslâmi vazifemi yerine getiririm. İslâm âleminde adı kötüye çıkmışa razı değilim". Emir in isteği bir Türk-Alman ordusunun buraya gönderilmesiydi. Buna karşı çıkan Mahmut Beg Tarzi önderliğinde bir grup, Afgan kabilelerini ve Hindistan Müslümanlarını İngiltere aleyhinde ayaklanmaya teşvik etmek amacıyla çalışmalarına devam etmişlerdir.²²

Osmanlı Devleti düşman devletlerden Rusya ile ilgili olarak da bu devletin egemenliğinde yaşayan ve çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Müslümanları harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Rus hâkimiyetindeki Müslümanların sayısı yirmi beş ile otuz milyon arasında tahmin ediliyor ve Osmanlı Devleti yönüyle önemli bir koz teşkil ediyordu. Ancak Rusya da Müslümanlardan yararlanmayı amaçlıyor, hatta sadece Almanya ve Avusturya'ya karşı değil, Osmanlılara karşı açılan cephelerde de onlardan yararlanmaya çalışıyordu. Bu sırada Kars, Ardahan ve Batum Rusların elindeydi ve Doğu Anadolu'ya saldıracak bir Rusya büyük bir tehlike oluşturuyordu. İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Dr. Bahattin Şakir ve Ömer Naci Kafkasya'daki Müslümanlara ve İran'a yönelik faaliyetlerde bulunmak üzere görevlendirilmişti. Bu kişiler Erzurum ve Van'da hazırladıkları mektupları ulaştırarak bölge Müslümanlarını Halife'nin yanında yer almaya davet ettiler.²³

Savaş esnasında Osmanlı kuvvetleri birçok cephede İtilaf devletleri egemenliğinde ve sömürge altında yaşayan Müslüman kuvvetler ile de savaşmak zorunda kaldılar. Çanakkale cephesinde Fransız sömür-

Osmanlı Devleti düşman devletlerden Rusya ile ilgili olarak da bu devletin egemenliğinde yaşayan ve çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Müslümanları harekete geçirmeyi amaçlamıştır.

22. Tetik, a.g.e., s. 244-252; Gönül Güneş, "Teşkilat-ı Mabsusa ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri", ATAM, Mart 2013, S. 85, s. 124-125; Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 90-91; Azmi Özcan, "Osmanlı-Hindistan Münasebetleri" (Hindistan maddesi içinde), İslâm Ansiklopedisi, TDV, s. 83-85. Ayrıntılı bir çalışma için bkz. Vahdet Keleşylmaz, *Teşkilat-ı Mabsusa'nın Hindistan Misyonu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999. Hindistan Müslümanları Millî Mücadele esnasında çeşitli yollarla TBMM Hükümeti'ne birkaç defa yardım gönderdiler. Ali Asghar Khan, "Hint Müslümanlarının Türk Kurtuluş Hareketine Mali Yardımı" (Çev. Ahmet Özgiray)", Tarih İncelemeleri Dergisi, S. 8, . 213-218.

23. Güneş, a.g.m., s. 125-126. Osmanlı Devleti'nin Makedonya, Galiciya ve Romanya cephelerinde Balkanlarda yaşayan Müslüman gönüllülerden de yararlandığı anlaşılmaktadır, Georgi Zelengora, "Bulgaristan Müslümanlarının Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusuna Katılımı", 1914'ten 2014'e 100'ncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Saren, İstanbul, 2014, s. 203-214.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti savaşın başlamasıyla birlikte kendi egemenliğinde yaşayan Arapların desteğini kaybetmemeye çalışmış, diğer taraftan cihad fetvasıyla sınırları dışında kalan ve başka devletlerin hâkimiyetinde yaşayan Müslüman toplulukları İtilaf devletlerine karşı harekete geçirmeye çalışmıştır.

gelerinden getirilmiş az sayıda da olsa Senegalli ve Cezayirli askerler bulunuyordu. Ayrıca İngilizlerin getirdiği Hintli askerler de Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmıştır.²⁴ Sömürge yönetimleri altında bulunan Müslümanların orduya iştirakleri konusunda yapabilecekleri çok fazla bir şey olmadığı açıktır. Gelibolu yarımadasında bulunan İngiliz ve Fransız mezarlıkları gezilirken Müslüman adı taşıyan, ancak mezarında haç yer alan birçok mezar görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin elindeki önemli kozlardan birisi de yukarıda belirttiğimiz gibi çoğunluğu Türklerden oluşan Rusya Müslümanlarını harekete geçirmektir. Bu amaçla Umur-ı Şarkıyye Dairesi'nin desteğiyle "Rusya'da Sakin Müslüman Türk-Tatarların Haklarını Müdafaa Cemiyeti" veya daha çok bilinen ismiyle "Türk Tatar Cemiyeti", 14 Kasım 1914'de bir bildiri yayınlarak Türklerin bağımsızlık talebini kamuoyuna duyurmuş, özellikle müttefik devletlerin bu konuda destek vermesi için çaba gösterilmiştir. Ancak savaş esnasında Rus kuvvetleri içinde Türkistan kolorduları yer almış ve Sarıkamış Harekâtından Bolşevik İhtilali sonrasında Rusların geri çekilmesine kadar Osmanlı kuvvetlerine karşı mücadele etmişlerdir. Rusların uygulamalarına karşı zaman zaman tepkiler de görülmüş, 1916 yılında Türkistan'da zorunlu askerlik uygulanmak istenince üç yıl devam eden ve yüz binlerce kişinin ölümüne yol açan bir isyan yaşanmıştır. Bu isyanda; 2. Nikola tarafından çıkarılan bir kararla "Türkistan ahalisinden 19-43 yaşındakiler, cephelede geri hizmet görmek, siper kazmak için kullanılmak üzere" seferberliğe tabi tutulmak istenmesi ve ahalinin büyük bir kısmının buna karşı çıkması etkili olmuştur. İsyân, Fergana vilayetinde geniş bir harekete dönüşmüş ve isyandan sonra bir milyon kişi yurtlarından sürülmüştür.²⁵

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti savaşın başlamasıyla birlikte kendi egemenliğinde yaşayan Arapların desteğini kaybetmemeye çalışmış, diğer taraftan cihad fetvasıyla sınırları dışında kalan ve başka devletlerin hâkimiyetinde yaşayan Müslüman toplulukları İtilaf devletlerine karşı harekete geçirmeye çalışmıştır. Özellikle Teşkilat-ı Mahsusa vasıtasıyla işbirliği imkânları araştırılmış ve bunda kısmî bir başarı sağlanmıştır. Bütün gayretlere rağmen, 20. yüzyıl başında Müslümanların problemlerine net bir ifade ile "bizim düşmanımız cehalet, zaruret, ihtilâftır" şeklinde teşhis koyan Bediüzzaman'ın haklı çıktığı görülmüştür.

24 Burhan Sayılır, "Çanakkale Savaşları'nda Yer Alan İtilaf Askerlerinin Dini-Etnik Yapısı ve Sahip Oldukları Türk İmajı", OTAM, S. 18, 2006, s. 319-331.

25. BOA; DH. HMŞ, 4/4, 27/B/1337, HR. SYS, 2416/23, 12/1915; Tetik, a.g.e., s. 167-18; Gülnisa Aynakul, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Cephesi ve Cephe Gerisinde Türkistan İsyanı: Kırgızistan Örneği", 1914'ten 2014'e 100'ncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Saren, İstanbul, 2014s. 503-514. Türk-Tatar Cemiyeti içinde aktif olarak birçok faaliyet gösteren Abdürreşid İbrahim, savaşın başında Türkistan'dan ayrılan ve Buhara, Afganistan ve Hindistan'ın durumunu görmüş olan Hacı Kadıralı Kutluğ Ya-roğlu adında bir kişiyle uzun bir görüşme yapmış ve bu görüşmeyi Sebüllürreşad'ın yedi sayısında yayınlamıştır. Bu yazıların ilki 22 Ağustos 1334 tarihinde yayınlanmış ve son yazı da 31 Teşrinievvel 1334'de yer almıştır. Abdürreşid (İbrahim), "Cihad ve Alem-i İslâm: Harb-i Umumide Türkistan ve Buhara'dan Afganistan, Hindistan ve Hicaz Tarihiyle İstanbul'a Seyahat", Sebüllürreşad, S. 366-372 ve 376.

2. Ortadoğu'nun işgale uğraması ve sonuçları

Savaş esnasında en önemli kırılma noktalarından birisi Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İngilizlerle anlaşarak Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesidir. Osmanlı Devleti'nin bütün çabalarına rağmen Çanakkale cephesindeki mağlubiyet sonrasında yeni bir cephe açmak isteyen İngilizler, Şerif Hüseyin faktörünü uygulamaya geçirdiler. Hüseyin isyan ederek belirlemiş olduğu büyük hedeflere ulaşmayı planlamış ve bu hedefler için İngiltere'nin onayını almaya çalışmıştı. Mekke Emiri kendisini bütün "Arapların lideri" olarak görmesine karşılık, İngiltere'nin gözünde bile sadece "Hicaz Kralı" olarak değerlendiriliyordu.

İtilaf devletleri savaş devam ederken bir taraftan da paylaşma planları yapma ihtiyacı duydular. Müttefikler arasında Boğazlar ve İstanbul'un yönetimi ve petrol bölgesi olan Mezopotamya, çıkar çatışmasının en çok yaşandığı yerlerdi. Önce İstanbul, daha sonra da yapılan Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916) ile veya daha doğru bir ifadeyle Sykes-Picot-Sazanof Antlaşması ile bu topraklar paylaşıldı ve bu planlar, Ortadoğu'da günümüze kadar devam eden problemlerin temelini oluşturdu. Antlaşmalara göre; Rusya Boğazlar, İstanbul ve Doğu Anadolu'yu alacak, Fransa Suriye'nin kıyı bölgesi, Adana ve Mersin'i alacak, İngiltere Basra, Bağdat ve Hayfa ile Akkâ limanlarına sahip olacaktı. Asıl önem taşıyan yerler ise İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmıştı. Buna göre Arabistan toprakları Akkâ-Kerkük çizgisi ile bölünecek, Musul dâhil olmak üzere kuzey kısım Fransa'ya, güney taraf İngiltere'ye verilecekti. Antlaşma ile İskenderun serbest liman, Filistin ise uluslararası bölge olacaktı.²⁶ Bu antlaşmaların Müslümanlarca kutsal sayılan Mekke, Medine ve Kudüs ile yine tarihî ve jeopolitik bir ehemmiyet taşıyan İstanbul, Bağdat, Şam, Basra gibi yerleri kapsamaması ve buralara yeni statüler öngörmesi, bütün İslâm dünyasını geleceğini yakından etkilemiştir.

Şerif Hüseyin ise bu planları bilmediğinden Hicaz, Irak, Suriye ve Filistin dâhil olmak üzere Adana'ya kadar uzanan büyük bir Arap krallığı hayali kuruyor ve müttefiklerin buna onay vereceğini düşünüyordu. Hatta gönlünden Hilafeti elde etmek de geçiyordu.²⁷ Ancak müttefikler zaten bu toprakları kendi aralarında paylaştığından Hüseyin'in istekleri havada kalacaktı.

Hüseyin 16 Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etti ve bir beyanname ile isyan gerekçelerini açıkladı. Beyannamede Padişah-Halife yerine İttihatçılar hedef alınıyor ve ülkenin bu duruma düşme

İtilaf devletleri savaş devam ederken bir taraftan da paylaşma planları yapma ihtiyacı duydular. Müttefikler arasında Boğazlar ve İstanbul'un yönetimi ve petrol bölgesi olan Mezopotamya, çıkar çatışmasının en çok yaşandığı yerlerdi.

26. Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", İslâm Ansiklopedisi, TDV, C. 38, s. 204-206, Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih* (1914-1980), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984, s. 125-126.

27. Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi* (1908-1918), Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1982, s. 81-96. Belirtilen bölümde Hüseyin'le Mc Mahon arasındaki pazarlıklar yer almaktadır. Ayrıca bkz. David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Epsilon, İstanbul, 2004, s. 149-153.

Osmanlı Devleti isyanı küçük bir hareket olarak görmeye ve göstermeye çalışıyor, isyanın İngilizlerin kışkırtması ile meydana geldiğini özellikle vurguluyordu. Hüseyin'in kuvvetleri Taif ve Mekke'yi ele geçirmişlerse de bu şehirlerin halkı isyana iştirak etmemiş, erzak ve ganimet elde etmek isteyen Bedeviler isyana destek vermiştir.

nedeni olarak Hükümet gösteriliyordu. Ayrıca Arapların tehcir edilmesi, önde gelen Arap liderlerin Şam'da Cemal Paşa tarafından idamı, özellikle Abdullah Cevdet başta olmak üzere İttihatçıların dine karşı lakayt tavırları gerekçe olarak belirtilmişti. Bu noktada Hüseyin'in Müslüman bir devlete karşı isyan etmesine gelebilecek tepkilere de, Almanlar ve Avusturyalıların kendileri gibi Hıristiyan olan İngiliz ve Fransızlara karşı ayaklanmasını örnek veriyordu. Ayrıca beyannamede Arapları eğitim yoluyla modernleşme hedefi yer alıyordu.²⁸

Osmanlı Devleti isyanı küçük bir hareket olarak görmeye ve göstermeye çalışıyor, isyanın İngilizlerin kışkırtması ile meydana geldiğini özellikle vurguluyordu. Hüseyin'in kuvvetleri Taif ve Mekke'yi ele geçirmişlerse de bu şehirlerin halkı isyana iştirak etmemiş, erzak ve ganimet elde etmek isteyen Bedeviler isyana destek vermiştir. Osmanlı Devleti ise savaş ortamında Hüseyin'in isyan bölgesi olan Hicaz'a çok fazla kuvvet ve erzak ayırmak istemiyordu. Bu nedenle Medine'den 25.000 kadar Arap Anadolu'ya tehcir edilmiş, yine 1917 yılında iki defa "Medine'nin tahliyesi programı" uygulamaya konulmuştur.²⁹ Bu aşamada menfi milliyetçiliğin olumsuz etkileri her iki tarafta da görülüyordu. Bediüzzaman buna dikkat çekerek "İrkçılık fikri, Emeviler zamanında büyük bir tehlike verdiği ve hürriyetin başında "kulüpler" suretinde büyük zararı görülmesi ve Birinci Harb-i Umumîde yine ırkçılığın istimaliyle mübarek kardeş Arapların mücahid Türklere karşı zararı görüldüğü gibi, şimdi de uhuvvet-i İslâmiyeye karşı istimal edilebilir" ifadesini kullanmaktadır.³⁰

Hicaz'da Osmanlı Devleti'nin Şerif Hüseyin'le mücadelesi uzun sürmüş ve Komutan Fahreddin Paşa Medine'yi Mondros Ateşkes Antlaşması'na kadar başarıyla savunmuştur. Bu başarıda Hüseyin kuvvetlerinin yetersizliği, demiryoluna yapılan birçok saldırıya rağmen son anlara kadar İstanbul'la bağlantının devam ettirilmesi, İbn-i Reşid, Süleyman Refade gibi aşiret reislerinin isyancılara karşı Türk kuvvetlerinin yanında yer alması gibi nedenler gösterilebilir. 1917 yılında isyanın Suriye'yi etkilediği görülse de, Fahreddin Paşa bir sembole dönüşen direnişiyle Medine'yi isyancılara teslim etmemiştir. Paşa, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra da şehri terke yanaşmamış, uzun müzakerelerden ve Babıali'nin devreye girmesinden sonra İngilizlere teslim olmuştur (13 Ocak 1919).³¹ Bunun anlamı Mekke, Cidde ve Taif'ten sonra bir başka önemli yer olan Medine'nin de Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasıdır.

28. Cemal Paşa, a.g.e., s. 275-276, Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 115-120.

29. Yüksel Nizamoglu, "1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliyesi Programı", Bilig, S. 66, Yaz 2013, s. 124-126.

30. Bediüzzaman Said Nursi, *Emirdağ Lahikası*, s. 437

31. Yüksel Nizamoglu, "1. Dünya Savaşı'nda Hicaz Cephesi", *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 229-248.

Savaş esnasında Osmanlı Devleti Yemen ve Asir'de de mücadele etmiştir. Yemen'de 1911 yılında İmam Yahya ile bir anlaşma yapılarak barış sağlansa da Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde Asir sancağında Seyid İdris'in isyanı devam etmekteydi. Savaş esnasında Osmanlı kuvvetleri Taiz merkezli olarak İngilizlerle mücadele etmiş, "şöke" denilen yerel halktan askerleri de istihdam etmiştir. İngiliz donanmasının sahillerdeki yoğun baskısı ve bombardımanı ciddi bir kıtlık yaşanmasına neden olmuş, tedbir olarak zahire girişini kolaylaştırmak için gümrük vergisi savaş sonuna kadar kaldırılmıştır. Seyyid İdris'in İngilizlerin yanında yer almasına karşılık, İmam Yahya emrindeki mücahitlerle Osmanlılarla beraber İngilizlere karşı savaşmıştır. Şerif Hüseyin'in 1916 yılı Haziran ayında isyan etmesiyle Yemen'le İstanbul'un bağlantısı tamamen kesilmiş, Osmanlı ordusu İmam Yahya ve yerli aşiretlerin desteği ile İngilizleri Aden'den çıkaramamışsa da sınırlı bir bölgede tutmayı başarmıştır.³²

Osmanlı Devleti açısından önem taşıyan cephelerden birisi de Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Musevilik açısından kutsal bir yer olarak kabul edilen Kudüs'ün de yer aldığı Filistin cephesiydi. Osmanlı Devleti, 2. Abdülhamit döneminden itibaren Filistin'e başlayan Musevi göçüne karşı sürekli tedbirler almış ve göçleri engellemeye çalışmıştı. Rusya'dan ve İran'dan gelen Yahudi göçleri durdurulmaya çalışıldığı gibi, Yahudilerin değişik yöntemlerle mülk edinmelerinin önüne geçilmesine gayret edilmişti. Siyonistlerin Filistin'e yerleşmelerine karşı tedbir almaya çalışan politikalar, İttihat ve Terakki hükümetleri tarafından gerek 2. Meşrutiyet, gerekse Birinci Dünya Savaşı'nda da devam ettirilmiştir. 4. Ordu kumandanı ve Suriye valisi Cemal Paşa bazı Siyonist liderleri makamına çağırarak önce uyarılmış, sonra da bu kişilerin Filistin toprakları haricine çıkmasını sağlamıştır.³³

Osmanlı Devleti bütün bu çalışmalarla Filistin'e Yahudi göçünü ve dolayısıyla hedeflenen Yahudi devletini engellemeye çalışsa da 2 Kasım 1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour, konuyu farklı bir mecraya taşıyacak meşhur mektubunu göndermiştir. Bu deklarasyonda; "Majesteleri Hükümeti, Filistin'de Yahudi ırkı için Filistin'in milli bir vatan olarak düzenlenmesinin lehinde düşünmekte olup, bu amacın gerçekleşmesini kolaylaştırmak üzere her çabayı sarf edecektir" ifadesi yer alıyordu. Böylece Sykes-Picot'da uluslararası bölge olarak tanımlanan, Şerif Hüseyin'in de elde etmeyi amaçladığı bölge henüz Osmanlı Devleti'nin elindeyken başka bir devletin kurulması için tahsis ediliyor, 1948'de kurulacak İsrail Devleti'nin temeli atılıyordu. Bu bildiri, "İsrail'in tapusu"

Osmanlı Devleti bütün bu çalışmalarla Filistin'e Yahudi göçünü ve dolayısıyla hedeflenen Yahudi devletini engellemeye çalışsa da 2 Kasım 1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour, konuyu farklı bir mecraya taşıyacak meşhur mektubunu göndermiştir.

32. Cabir Duysak, "1. Dünya Savaşı'nda Yemen Cephesi", *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 249-257.

33. *Osmanlı Belgelerinde Filistin*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2009; Ömer Osman Umar, "Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, s. 421-438.

Böylece Hz. Ömer devrinde fethedilen ve İslâmiyet'in önemli sembollerinden biri olan Kudüs kaybedilmiştir. Ayrıca, Balfour Deklarasyonu'ndan sonra, Yahudilerin Filistin'de devlet kurmalarının önündeki önemli bir engel ortadan kalkmıştır.

olma gibi bir özelliğe sahipti. İngiltere ve Fransa 7 Kasım 1918'de Ortadoğu konusunda ortak bir bildiri yayınlarak "uzun zamandan beri Türklerin zulmü altında yaşayan halkların kurtuluşu için" savaştıklarını, bu bölgede halkların kendi tercihlerine dayanan milli hükümetler ve yönetimler kurulacağını açıkladılar.³⁴

1917 Mart ve Nisan aylarında İngilizlerin Filistin'deki iki harekâtının başarısızlığa uğramasından sonra Mısır Kuvvetleri Komutanlığı görevine General Allenby atandı. Dönemin İngiliz Başbakanı Lloyd George, Allenby'den büyük başarılar beklediğinden her türlü desteği veriyor ve Noel'den önce Kudüs'ün alınmasını arzu ettiğini söylüyordu. Bu sırada Osmanlı Genelkurmayı ise, Almanlarla birlikte Bağdat'ın geri alınmasına öncelik veren bir strateji geliştirerek başına Falkenhayn'ın atandığı "Yıldırım Ordular Grubu"nu kurmuştur. İngilizlerin hazırlıklarının fark edilmesiyle "Yıldırım", Filistin'e sevk edilmişse de geç kalınmış ve Allenby 31 Ekim 1917'de saldırıyı başlatmıştır. Kırk gün devam eden muharebeler sonrasında Gazze ve Birüssebi düşmüş, İngilizler en önemli hedeflerinden biri olan Kudüs'ü 8/9 Aralık gecesi ele geçirmiştir. Allenby de Kudüs'e "bir hacı gibi" mütevazı bir şekilde girmiştir.³⁵ Böylece Hz. Ömer devrinde fethedilen ve İslâmiyet'in önemli sembollerinden biri olan Kudüs kaybedilmiştir. Ayrıca, Balfour Deklarasyonu'ndan sonra, Yahudilerin Filistin'de devlet kurmalarının önündeki önemli bir engel ortadan kalkmıştır.

İngilizler, Filistin'in düşmesinden sonra da ilerleyişlerine devam ettiler. İngiliz komutan Allenby tarihin son büyük süvari harekâtı ile 19 Eylül 1918'de başlayan Nablus Muharebesi'nde Osmanlı ordusunun 7. ve 8. ordularını mağlup etti ve bu kuvvetlerin ancak yarısı Şeria nehrinin doğusuna çekilmeyi başarabildi. Allenby'nin kuvvetleri ve Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal komutasındaki birlikler imhadan kurtulan bu kuvvetleri takip ettiler. Faysal'ın adamları bu sırada Suriye şehirlerindeki halkı tahrik ederek Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarını önlemeye çalıştılar. Bundan sonra ilerleyişe devam eden İngilizler, önce Şam'ı, ardından Halep'i ele geçirdiler. İngilizler halkın tepkisine karşı Şam'a girecek ilk birliğin Faysal'ın kuvvetleri olmasına dikkat ettiler. M. Kemal Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri düşmanı ancak Halep'in kuzeyinde durdurabildi ve böylece Anadolu işgalden kurtuldu.³⁶ Artık, Şam gibi İslâm tarihinin en önemli şehirlerinden birisi ve Halep gibi

34. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s. 32-33, Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, Çağ Yayınları, s. 305-307.

35. İsmet Üzen, *İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve İngiliz General Edmund H.H. Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 329-344.

36. Mesut Uyar, Edward Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 532-533. Cemel Kemal, *Osmanlı'nın Filistin Cephesindeki Son Muharebesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 45, Bahar 2010, s. 37-69. Osmanlı Devleti savaşın son senesinde bile Surre alayını Şam'a kadar göndermeyi başarmıştır. a. y.

kuzeye doğru ilerleyişte Anadolu'nun kapısı olan bir şehir İngilizlerin eline geçmiş oldu. Ayrıca İngilizler Suriye'yi Fransızlara vaat etmelerine rağmen, Faysal'ın kuvvetleriyle birlikte hareket ederek Şerif Hüseyin'in endişelerini yok etmeye çalıştılar.

Irak cephesi başlangıçta Osmanlı askerinin büyük bir zaferine şahit oldu. Halil Paşa (Kut) komutasındaki 6. Ordu 1916 yılında Kutülamare'de İngiliz kuvvetlerini mağlup etmeyi başardı. Hatta İngiliz komutan General Townshend Osmanlı kuvvetlerine teslim oldu. Ancak İngilizler kuvvetlerini takviye ederek ilerlemeye başladı ve 1917 Mart ayında Bağdat'ı işgal ettiler. Böylece İslâm Dünyası'nın en önemli şehirlerinden Bağdat İngilizlerin eline geçti Osmanlı Genelkurmayı Yıldırım Orduları'nı kurarak Bağdat'ı geri almayı planlasa da başarılı olmadı. İngilizler Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra da Musul'u işgal ettiler.³⁷

Osmanlı orduları Bolşevik İhtilali sonrasında ileri harekâta geçerek Erzincan'dan itibaren Doğu Anadolu'yu tekrar geri almayı başardı. İlerleyişe devam eden Osmanlı kuvvetleri önce 1914 sınırının, daha sonra da 1878 sınırının ilerisine geçtiler. Kars ve Ardahan'dan sonra Batum geri alındı. Kafkasya'da Bolşeviklerin çekilmesiyle kurulan Transkafkasya Hükümeti'nin dağılmasıyla Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etti. Nuri Paşa (Killigil) komutasındaki Kafkas İslâm Ordusu 1918 Eylül'ünde Bakü'ye kadar ilerlemeyi başardı. Fakat Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Osmanlı kuvvetleri buradan geri çekilmek zorunda kaldı.³⁸

Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında gerek cephelerde, gerekse savaşın doğrudan etkilemediği yerlerdeki politikasına baktığımızda, genellikle "Türkçü-Milliyetçi" olarak bilinen İttihat ve Terakki yönetiminin "Osmanlılık" ve "İslâmcılık" politikasının ön planda olduğu görülmektedir. Savaşın başında "cihad" fetvası çıkarılmış ve fetvayı dünyanın her yerine ulaştırma hedeflenerek "Halifelik" unvanından yararlanılmaya çalışılmıştır. Hindistan, Afganistan, İran, Mısır, Sudan, Cezayir, Trablusgarp, Etiyopya, Türkistan gibi çok farklı yerlerde genellikle Teşkilat-ı Mahsusa merkezli olarak gösterilen faaliyetlerle Müslümanların desteği alınmaya çalışılmıştır. Bu politikada Almanların Halife'nin nüfuzundan yararlanma isteklerinin de etkili olduğunda kuşku yoktur. Gerçekten bu politikalar bazı yerlerde kısa vadede başarılı olmuş, en azından İngiltere'nin Hicaz'a İngiliz askeri göndermeme veya şehirleri ele geçirdiğinde Arap kuvvetlerinin önce girmesi örneklerinde olduğu gibi, müt-

Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında gerek cephelerde, gerekse savaşın doğrudan etkilemediği yerlerdeki politikasına baktığımızda, genellikle "Türkçü-Milliyetçi" olarak bilinen İttihat ve Terakki yönetiminin "Osmanlılık" ve "İslâmcılık" politikasının ön planda olduğu görülmektedir.

37. Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Cephesi (1914-1918), Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 208-227.

38. Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurtuluş Mücadelesi ve Kafkas İslâm Ordusu*, İdil Yayınevi, İstanbul, 2010.

İtilaf devletleri İslâm Dünyası'na yönelik planlarını Mondros Ateşkes Antlaşması ile açığa vurarak ateşkes şartlarını çok aşan ve bir devleti tamamen sona erdirmeyi amaçlayan hükümlerin yer almasını sağladılar.

tefikler bu faktörü dikkate alma ihtiyacı hissetmişlerdir. Şerif Hüseyin bile ayaklanmasının gerekçesini açıklarken Halife-Padişah'a karşı değil, İttihat ve Terakki yönetimine isyan ettiğini belirtme ihtiyacı duymuştur. Yine İttihat ve Terakki, Medine'yi tahliye etmeye karar vermesine rağmen, özellikle dini gerekçelerle vazgeçmiştir. Ancak savaşın son yılında Ortadoğu şehirlerinin birer birer düşmesi Osmanlı Genelkurmayının Kafkas İslâm Ordusu ile Bakü'ye kadar ilerleme planını uygulamaya koymasına neden olmuştur. Bu harekâta bile "Türkçü-Turancı" yaklaşım kadar; Kudüs, Bağdat, Şam gibi şehirlerin elden çıktığı bir dönemde en azından ateşkes masasında bu harekâtı bir pazarlık unsuru olarak kullanma isteğinin olduğu düşünülebilir. Bu dönemde önemli şehirlerin elden çıkması milliyetçi refleksle, en azından Anadolu'yu elde tutma, daha sonraki yaklaşımla Misak-ı Milli sınırlarına çekilme düşüncesinin öne çıkmasına neden olmuştur.

3. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İslâm dünyası

Birinci Dünya Savaşı Müslümanlar yönüyle büyük felaketlerin yaşandığı bir savaş olmuştur. Bu yönüyle Bediüzzaman'ın "Harb-i Umumi'yi gören ihtiyardır" sözünün ne kadar yerinde olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu savaşta Müslümanlar maddi ve manevî birçok kayıplar vermiş, psikolojik yönden büyük bir yıkım yaşamışlardır. Savaşın seyri içinde petrol kaynaklarını ele geçirmek isteyen İngilizler, büyük bir fırsat yakalamış ve diğer müttefiklerini ikinci planda bırakarak çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Ortadoğu'yu yeniden şekillendirmişlerdir. Bunu yaparken hareket noktasını "etnik" temelli yeni ve olabildiğince çok devlet kurulması oluşturmuş, bu devletlerin sınırları genellikle jeopolitik şartlar dikkate alınmadan belirlenmiştir. Yeni sınırlar oluşturulurken dikkat edilen hususlardan birisi de komşu devletlerin aralarında, sonradan problemler çıkacak şekilde çalışma yapılmasıdır.

İtilaf devletleri İslâm Dünyası'na yönelik planlarını Mondros Ateşkes Antlaşması ile açığa vurarak ateşkes şartlarını çok aşan ve bir devleti tamamen sona erdirmeyi amaçlayan hükümlerin yer almasını sağladılar. Osmanlı Devleti'nin bütün ordu, ulaşım, haberleşme kaynaklarının kontrol altına alındığı ateşteste; Osmanlı ordusundan geri kalan kuvvetlerin Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Trablusgarp, Bingazi'de en yakın müttefik birliğine teslim olması istenmiş; Osmanlı kuvvetlerinin Batum ve Bakü'yü tahliye etmesi kararlaştırılmıştı.³⁹ Bu ağır şartlar Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'e kadar kaybettiği yerleri İtilaf devletleri kontrolüne bıraktığı gibi, özellikle Teşkilat-ı Mahsusa vasıtasıyla az bir kuvvetle mücadele ettiği topraklarla da bağlantısının kesilmesini sağ-

lıyordu. İngiltere ve Fransa bu yolla ilk aşamada İstanbul'daki Halife-Padişah'ı sadece İstanbul ve Anadolu'da sözü geçen bir otoriteye dönüştürmüş oldu.

Yukarıda söz ettiğimiz üzere savaş devam ederken Sykes-Picot-Sazanof gizli antlaşmaları ile Osmanlı toprakları zaten paylaşılmıştı. Bolşevik İhtilali ile Rusya'nın savaştan çekilmesiyle İngiltere ve Fransa yeni dünya düzeninin asıl kurucuları olmuş, Paris Barış Konferansı'nda bu sürece Amerika Birleşik Devletleri dâhil olmuşsa da "Monroe Doktrini"ne dönme kararı ile devre dışı kalmıştır. Dolayısıyla artık yeni düzenin asıl mimarı İngiltere'dir ve diğer güç Fransa'nın etkisi daha sınırlı olmuştur. Paris Barış Konferansı'nda hazırlanan taslak, Sevr Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne dayatılmış ve Ortadoğu haritası yeniden çizilmiştir. Buna göre Hilafeti elinde bulunduran Osmanlı Devleti İstanbul ve Orta Anadolu'ya hapsedilmiş, Doğu Anadolu'nun kuzeyinde bir Ermeni devleti kurulması, Güneydoğu Anadolu'nun Fransızlara verilmesi, Antalya ve Konya dâhil olmak üzere Güneybatı Anadolu'nun İtalyanlara bırakılması, İzmir ve Ege Bölgesi'nin büyük bir kısmının Yunanlılara terk edilmesi kararlaştırılmıştı. Anadolu dışında ise Suriye ve Lübnan Fransız yönetimine, Irak ve Filistin İngilizlere bırakılacaktı. İtilaf devletleri Osmanlı Devleti'nden başka taleplerde de bulunmuş, Mısır, Sudan ve Kıbrıs'taki haklarından İngiltere lehine vazgeçmesini istemişlerdi. Bu tablo Anadolu'da Milli Mücadele'yi başlatmış ve 1922'ye kadar devam eden savaşla Osmanlı Devleti'nin yerine, yeni ve bağımsız bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı Devleti'nden farklı olarak milliyetçilik temeline dayanan ve laikliği devlet düzeni olarak benimseyen bir anlayışa sahip olmuş ve bunun bir yansıması olarak önce saltanata, daha sonra da halifelige son vermiştir.

Savaş sonrasında Kuzey Afrika'ya baktığımızda Fas, Tunus ve Cezayir'de Fransız yönetimi, Trablusgarp'ta İtalyan idaresi, Mısır ve Sudan'da İngiliz yönetimi devam etmiştir. Bu devletlerden Tunus 1956, Fas 1961, Cezayir 1962'de, Libya 1952'de bağımsızlığını elde etmiştir. Diğer ülkelerde de durum farklı olmamıştır. Mısır 1922'de tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiş, İngiltere bunu onaylasa da İngiliz askerleri ülkeyi terk etmemiş, özellikle Süveyş Kanalı egemenliği sürekliliği bir problem oluşturmuş, İngiltere 1936'da Mısır'daki kuvvetlerini çekmeyi kabul etmişse de Süveyş'te sürekli olarak asker bulundurma hakkını elinde tutmuştur.⁴⁰ Burada söz ettiğimiz bölgeler 19. yüzyıldan

Paris Barış Konferansı'nda hazırlanan taslak, Sevr Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne dayatılmış ve Ortadoğu haritası yeniden çizilmiştir.

40. Rafat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 412-416, 526-528. Fransızlar Osmanlı Devleti'nin güneydoğu toprakları için Le Proche Orient (Yakın Doğu) ifadesini kullanmışlar, bu ifade 20. yüzyılda "Ortadoğu" şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Ayrıntılı bir çalışma için bkz. Serdar Sakin, Can Deveci, "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, 281-293.

Ortadoğu, savaş
sonrasında
"mandat-manda-
himaye" rejimi
ile tanıştı.
Bağımsızlık
bekleyen Araplar
en azından bir
süre için bir
büyük devletin
himayesini kabul
etmek zorunda
kaldılar.

başlayarak İngiltere, Fransa ve İtalya'nın işgaline uğrayan bölgelerdi. Asıl mücadele ise Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nden alınan topraklar için olacaktı.

İtilaf devletleri Osmanlı Devleti'nden elde ettikleri toprakları paylaşma konusunda büyük problemler yaşadılar. Bu aşamada İngiltere ve Fransa karşı karşıya geldiği gibi, bir de Şerif Hüseyin'e ve Yahudilere vaat edilen toprakların belirlenmesi önemli tartışmaları beraberinde getirdi. İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woddrow Wilson'un "14 nokta"sına rağmen asıl belirleyici güç olarak "böl ve hükmet-divide and rule" prensibini mükemmel bir şekilde uyguladı. Şerif Hüseyin, kendisini bütün "Arapların Kralı" görmesine ve taleplerini çok geniş sınırlar için yapmasına rağmen İngiliz planlarına boyun eğmek zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi problemleri çözmek bir yana, birçok yeni meselenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. T. E. Lawrence, 1920 yılında Sunday Times'teki yazısında Irak'taki İngiliz yönetimi için şöyle diyordu: Bizim yönetimimiz Türk sisteminden bile kötü. Onlar yerli halktan yılda 14.000 asker alır ve barışı korumak için 200 Arap öldürürlerdi. Bizim ise uçaklı, zırhlı araçlı, gambotlu ve zırhlı trenli 90.000 askerimiz var. Bu yaz çıkan isyanlarda 10.000 Arap öldürdük. Bu ortalamayı daha fazla devam ettiremeyiz. Ülke yoksul ve nüfusu az".⁴¹

Ortadoğu, savaş sonrasında "mandat-manda-himaye" rejimi ile tanıştı. Bağımsızlık bekleyen Araplar en azından bir süre için bir büyük devletin himayesini kabul etmek zorunda kaldılar. Suriye Fransız, Irak ve Filistin ise İngiltere mandasına verilerek "self determination-kendi geleceğini belirleme hakkı" prensibi devre dışı bırakıldı. Son düzenlemelerle Irak'ta Şerif Hüseyin'in oğullarından Faysal kral edildi. Diğer oğlu Abdullah, Ürdün emiri oldu. Arapların tepkilerine rağmen 1920'de alınan kararla Balfour Deklarasyonu uygulamaya konularak 16.500 kişilik bir Yahudi grubunun Filistin'e göç etmesi kararı alındı. Filistin'e Yahudi göçü bundan sonra da devam edecek ve bölgenin demografik yapısı Yahudiler lehine büyük bir değişikliğe uğrayacaktır. Araplar 1918'lerde Filistin'de nüfusun % 93'ünü oluştururken, 1938 yılında bu oran % 38'e düşecektir.⁴² İngilizler burada akıllı bir strateji takip ederek İsrail devletinin kuruluşunu, göçlerle Yahudi nüfusunun artması sonrasında bırakmışlar ve 1948'de bağımsız İsrail devleti kurulmuştur.

İngiltere Irak'ın bağımsızlığını 1932'de tanımış, ancak ülke iç çatışmalardan ve sahip olduğu petrol kaynakları nedeniyle dış müdahaleler-

41. Fromkin, a.g.e. , s. 410.

42. Oral Sander, *Siyasi Tarih* (1918-1994), İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 74-79; Sedat Kızıloğlu, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 36, S. 2, 35-64.

den kurtulamamıştır. Fransa ise yönetimini üstlendiği Suriye'yi; Aleviler bölgesi, Şam devleti, Halep devleti, Dürziler bağımsız hükümeti ve Lübnan olmak üzere beşe bölerek yönetmeyi tercih etmiştir. Lübnan'da 1926 yılında Fransa'nın denetiminde cumhuriyet ilan edilmiş, Suriye ise 1936'da bağımsızlığını elde etmiştir. Şerif Hüseyin'in egemenliği uzun sürmemiş, Vehhabi mezhebine mensup olan Suudiler Mekke'yi ele geçirmiş ve İbn-i Suud kendisini "Hicaz Kralı ve Necid Sultanı" ilan etmiştir. Devlet, 1932'de Suudi Arabistan Krallığı adını almıştır.⁴³ Böylece Müslümanlar Osmanlı egemenliğinden farklı olarak ayrı ayrı devletlere bölünmüş ve yeni kurulan devletlerin birbirleriyle ortak noktaları azalmıştır. Daha sonraki dönemlerde yavaş yavaş ilişkiler gelişmeye başlamış ve buna Türkiye de dâhil olmuştur. Bediüzzaman Menderes döneminde Türkiye, Irak ve Pakistan arasında kurulan Bağdat Paketi'nin sevinçle karşılamıştır.⁴⁴

Ortadoğu'da bağımsızlığını elde eden bu devletler, sınırlarının gerçekçi bir şekilde çizilmemesinden dolayı komşu devletlerle savaşa kadar varan birçok problem yaşamışlardır. Sadece Türkiye'yi ele aldığımızda, Türkiye-Irak sınırı Musul meselesinden dolayı Lozan Antlaşması'ndan itibaren problem olmuştur. Yine Türkiye ile Suriye arasında "Hatay sorunu" ve "Su sorunu" iki ülke arasında zaman zaman çok büyük gerginliklerin yaşanmasına yol açmıştır. Mısır, İran, Irak ve Suriye gibi devletlerin bir başka özelliği de birçok defa askerî darbelerle iktidar değişiklikleri yaşanmasıdır. Buna rağmen uzun bir süre parçalanmadan varlıklarını sürdürmeleri büyük bir başarı olarak sayılmalıdır. Ancak bugün gelinen noktada, Irak ve Suriye'nin bu başarısını devam ettiremediği görülmektedir.

Rusya'da ise Bolşevik İhtilali sonrasındaki kargaşa ortamı Türk toplulukları tarafından çok iyi değerlendirilememiştir. Bunun en önemli nedenleri, Rusya Türklerinin silahlı bir güce sahip olmamaları ve aralarında tam bir birlik oluşturamamalarıdır. İhtilal sonrasında Bolşevikler, bütün Türk topluluklarını yeniden hâkimiyet altına almayı başararak Sovyetler Birliği idaresinde toplamayı başarmışlardır.

Sonuç

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı başında Hilafetin konumundan ve İttihat-ı İslâm düşüncesinden yararlanmaya çalışmış ve bu amaçla çeşitli yollara başvurmuştur. Öncelikle kendi hâkimiyetindeki Arapların desteğini kaybetmeme amaçlanmıştır. Ayrıca cihad fetvası

Rusya'da ise Bolşevik İhtilali sonrasındaki kargaşa ortamı Türk toplulukları tarafından çok iyi değerlendirilememiştir. Bunun en önemli nedenleri, Rusya Türklerinin silahlı bir güce sahip olmamaları ve aralarında tam bir birlik oluşturamamalarıdır.

43. Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2011, s. 429-432; Sander, a.g.e., s. 81-85; Uçarol, a.g.e., s. 443-445.

44. Güven, a.g.m., s. 65.

Sykes-Picot-Sazanof Antlaşması ve Balfour Deklarasyonu ile başlayan sürecin devamında Kudüs'ün İngilizler tarafından işgali, Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi ile Yahudi göçlerinin yoğunlaşması ve bunun sonucunda bölgenin nüfus yapısıyla oynanması İsrail Devleti'nin kuruluşu ile sonuçlanmıştır.

çıkarılarak işgal altında ve sömürge rejimlerinde yaşayan Müslümanlara ulaştırılması hedeflenmiştir. Bu amaçla hac ziyaretinden yararlanılmış ve hacılar vasıtasıyla çok çeşitli yerlere cihad fetvası ulaştırılmıştır. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa'nın gayretleri etkili olmuş ve Müslümanlar, yönetimi altında buldukları işgalcilere karşı direnişe davet edilmiştir. Özellikle Sudan ve Trablusgarp'ta bu faaliyetler bir dereceye kadar başarılı olmuşsa da Müslümanların yaşadıkları yerlerin coğrafi durumları, özel şartları, eğitim ve düşünce seviyeleri gibi nedenlerle her yerde aynı sonuçlar alınamamıştır.

İngiltere'nin Çanakkale Muharebeleri sonrasında Şerif Hüseyin'i Hicaz'da isyan ettirmesi ile yeni bir süreç başlamış ve uzun süreli bir mücadele yaşanmıştır. 1917 Mart ayında Bağdat, Aralık ayında Kudüs İngilizlerin işgaline uğramış; Şam ve Halep gibi tarihi şehirler birer birer işgal edilmiştir. Osmanlı orduları bu kayıplardan sonra Anadolu'ya kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı orduları Kanal Harekâtı, Yemen ve Asir cepheleleri, Irak ve İran cephesi, Trablusgarp cephesi gibi çok farklı yerlerde savaşmışsa da artık yapılacak bir şey kalmamıştır. Savaş sonunda sıra Osmanlı Devleti'nden alınan yerlerin statüsünün belirlenmesine gelmiş ve Sykes-Picot-Sazanof gizli antlaşmalarında belirlenen çok ağır hükümler uygulamaya konularak mümkün olduğunca fazla devlet kurulmaya çalışılmıştır. Tarihî ve dini yönden büyük bir öneme sahip Medine ve Mekke Şerif Hüseyin'in, Bağdat İngiliz himayesinde ve Faysal liderliğinde Irak'ın, Halep ve Şam Fransız mandası altında Suriye'nin, Kudüs ise İngiliz mandası altındaki Filistin'in idaresine verilmiştir. Bu paylaşımlar bile İngiltere'nin savaş sonrasında Ortadoğu'da ne kadar problemlili bir yapı oluşturduğunun açık bir göstergesidir.

Birinci Dünya Savaşı bütün boyutlarıyla ele alındığında, İslâm Dünyası'nın bugün yaşadığı birçok probleminin temelinde bu savaş ve sonrasındaki antlaşmaların yer aldığı açıkça görülmektedir. Sadece İsrail'in kuruluşu aşamaları bile bunu teyit etmektedir. Sykes-Picot-Sazanof Antlaşması ve Balfour Deklarasyonu ile başlayan sürecin devamında Kudüs'ün İngilizler tarafından işgali, Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi ile Yahudi göçlerinin yoğunlaşması ve bunun sonucunda bölgenin nüfus yapısıyla oynanması İsrail Devleti'nin kuruluşu ile sonuçlanmıştır. Buna benzer bir örnek de Şerif Hüseyin ve dolayısıyla Araplar için verilebilir. Şerif Hüseyin büyük bir Arap krallığı kurmak için ayaklanmış, fakat savaş sonunda sadece Hicaz Krallığı verilmiş, ancak bu da uzun sürmemiş ve Hicaz Suudilerin eline geçmiştir. Hüseyin'in oğlu Faysal önce Suriye'de, daha sonra Irak'ta hâkim olmuşsa da yaşanan darbeler sonrasında ülkede Baas iktidarı hâkim olmuştur. Bugün Hüseyin'in oğullarından sadece Abdullah hanedanı, Ürdün'de

iktidarını devam ettirmektedir. “Menfi milliyetçilik” yaklaşımının bir örneği olan bu gelişmeler bile, İngiltere’nin bölgede ne kadar karmaşık bir yapı oluşturduğunun açık bir göstergesidir.

Osmanlı Devleti’nin bölgeden çekilmesi büyük bir kargaşa ortamına neden olmuş, Ortadoğu ülkeleri istikrarsızlığa yol açan iktidar kavgaları ve askerî darbeler yaşamışlardır. 2. Abdülhamit zamanında uygulanan politikalarla az da olsa etkisi görülen Hilafet gücü, Halifelige son verilmesi sonrasında çeşitli kişiler tarafından yeniden oluşturulmaya çalışılmışsa da, bu teşebbüslerin hiçbiri başarılı olmamıştır. Bütün Müslümanları kapsayacak bir uluslararası örgüt olarak kurulan İslâm Konferansı Teşkilatı’nın uluslararası aktörler nezdinde gücü ve etkisinin sınırlı olduğu bir gerçektir. Bütün bu yönleriyle Birinci Dünya Savaşı Müslümanlar için, telafisi imkânsız bir siyasî tablo ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti’nin bölgeden çekilmesi büyük bir kargaşa ortamına neden olmuş, Ortadoğu ülkeleri istikrarsızlığa yol açan iktidar kavgaları ve askerî darbeler yaşamışlardır.

Abstract

The First World War led to radical changes in the Islamic world and new mandates in the Middle East emerged under the victorious states. The defeat of the Ottoman Empire, which has a prominent place for the Muslim world, and the occupation of Anatolia caused a total disappointment in the Islamic world. While the Middle East map was being redrawn, with the direction of the British government, nationalism became the main factor and new states emerged accordingly. From these aspects, the First World War is among the most important reasons for many of the problems experienced by the Islamic world today. The study aims to present how Muslims were affected when the Ottoman Empire went to war and how this process paved the way for future problems.

Key Words: The Ottoman Empire, First World War, Islamic World, Middle East.

